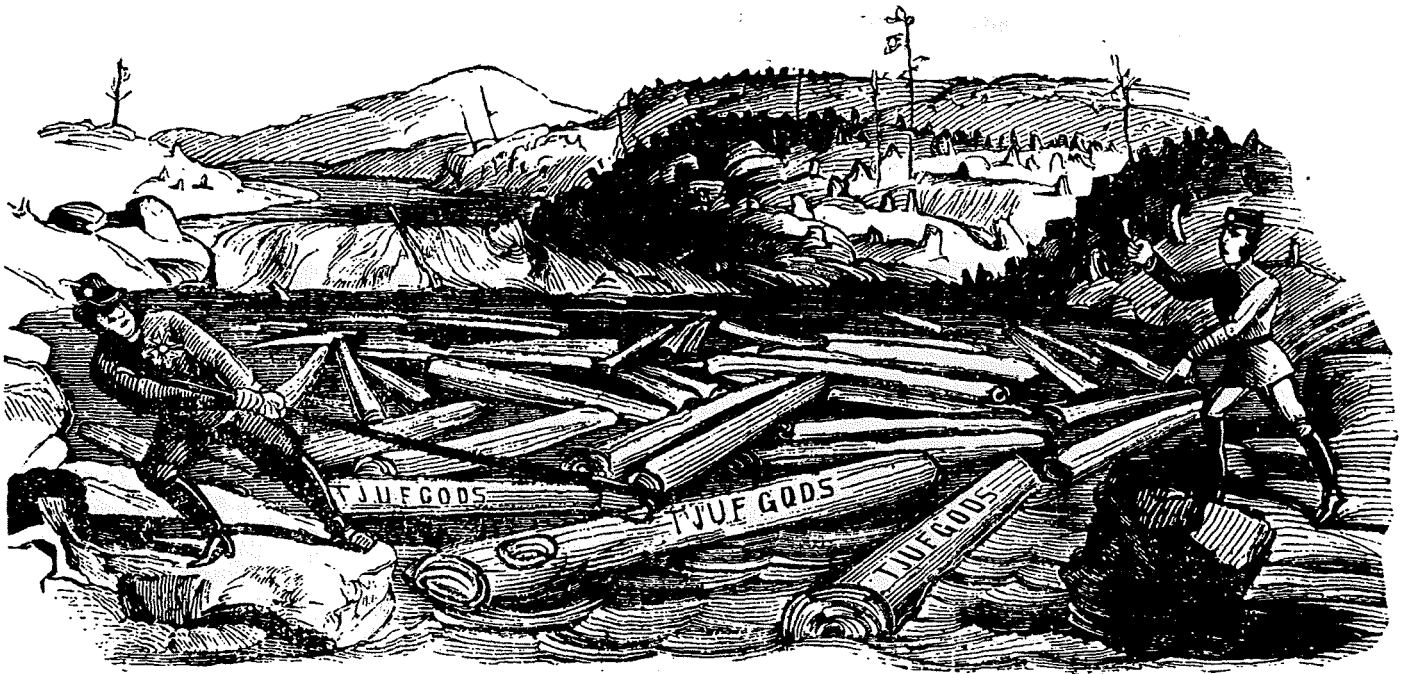

BAGGBÖLERIET VID UMEÄLV, UNDER SENARE HÄLFTEN AV 1800-TALET

En skogshistorisk essä , Sara Lindman, jk 95/00 1998.

Inledning

Syftet med den här uppsatsen är att jag velat fördjupa mig i ämnet ”baggbölei”. Det jag vill få fram är vad själva ordet egentligen betyder, när man baggbölade, varför man baggbölade, vilka som gjorde detta, vad detta fick för konsekvenser för skogarna och människorna, och slutligen; när slutade man med baggböleriet?

Ordet **baggböleri** har egentligen två olika innebörder. Den första är *olovlig avverkning på kronans skogar* och beskriver förhållandet mellan bolagen och Kronan. Den andra innebörden är *ohederliga metoder för att köpa in timmer och fastigheter från bönderna* och beskriver förhållandet mellan bolagen och bönderna (Gaunitz 1980). I den här uppsatsen försöker jag beskriva baggböleriet enligt den första innebörden, dvs beskriva baggböleriet i förhållandet mellan bolagen och Kronan.

Bakgrunden till baggböleriet kring Umeälv

De restriktiva lagarna

Lagarna var starkt restriktiva för skogsbruket och sågindustrin. Att anlägga en avsalusåg var exempelvis mycket krångligt. Ägarna var då tvungna att presentera en plan för sågen samt att de skulle ha kontrakt som skulle visa att de i framtiden skulle ha tillgång till timmer. Främst användes timmer från egna marker, men även leveranskontrakt på virke från byallmänningar i trakten. Ofta blev sågverksägaren även tilldelad stockfångsträttigheter på kronans marker. Storleken på sågverket bestämdes efter den totala stockfångsten som ägarna hade. Även en maximiproduktion bestämdes, och med ledning av denna kunde man även räkna ut skatten för sågen. I slutet på 1700-talet satsade myndigheterna på nyodling för att föda en allt större befolkning och för att minska behovet av livsmedelsimport. Även järnhanteringen understöddes och man försökte uppnå största möjliga produktion utan att resurserna (järnmalm och skogen) tog slut. Västerbottens skogs- och jordbruksresurser utnyttjades då endast nere vid kusten. Inlandet var enligt kronan ”ingen mans land”, som stod öppet för nybyggare och sågverk. Kronan reglerade nyanläggningar, bland annat genom att bestämma dess omfattning, och kontrollerade sedan att planerna följdes.

Från och med 1789 började man med den sk ”avvittringen”. Det innebar att kronan byavis avskiljde böndernas marker från varandras och från kronans. Eftersom avvittringen ännu inte var färdig i Västerbotten och det därför var svårt för sågverksägarna att få tag på tillräckligt med virke från enskilda skogsägarna, var man helt beroende av stockfångsträttigheterna. Kronan hade på så sätt en affärsmässig kontroll över skogarna. Denna politik kan ses som återhållsam och resurssparande.

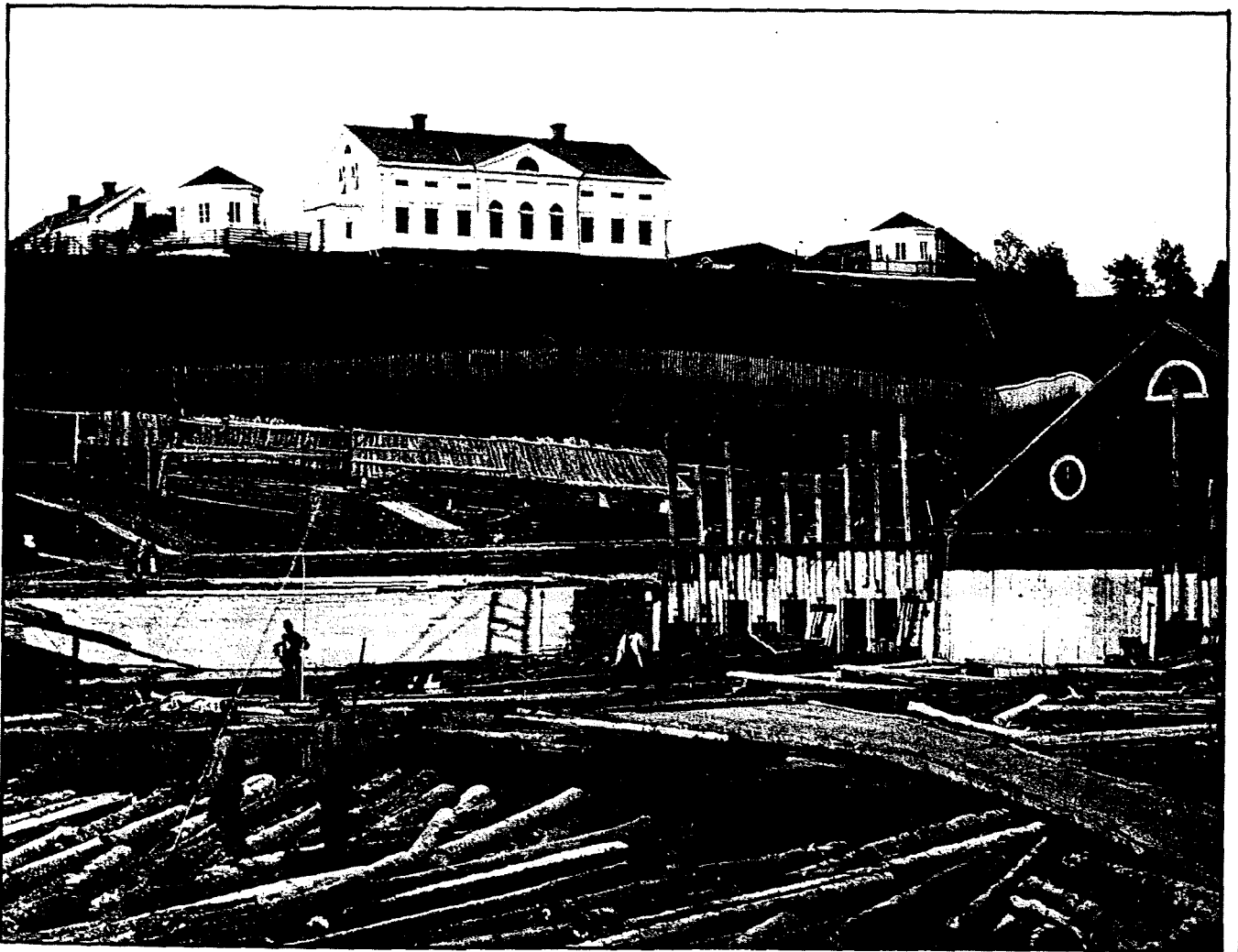
Den liberala näringspolitiken som rådde under 1800-talet

Men i början av 1800-talet började det hända saker: nya idéer kom fram om hur samhället bäst skulle utvecklas. Detta ledde till att man började satsa på enskild verksamhet, avveckling av statliga egendomar samt upphävande av statliga regleringar.

Flottlederna byggdes ut i de stora norrlandsälvarna, dels för att man skulle komma åt virkestillgångarna och dels för att påskynda avvitrningarna. På så sätt avstod staten medvetet kontrollen av hur resurserna användes, istället blev det nu markägarna som stod för denna kontroll. Äganderätten fick ett nytt och mera maktfullkomligt innehåll. De marker som kronan fortfarande ägde förvaltades även de efter dessa nya principer.

Sågverkskapaciteten var större än stockfångsträttigheterna

Sågverket vid Baggböle köptes till ena hälften av Dickson & CO 1839. Den resterande delen köptes in 1841. Företaget var i tidens anda och utnyttjade de liberala vindar som blåste över Sverige. När företaget kom till Baggböle var de redan makthavare genom sin storlek. Sågverksanläggningen och stockfångsträttigheterna vid Umeälven gav sågverksägarna en stark maktposition.

När man satte i gång med avverkningarna hade man år 1842 på stockfångsträttigheterna rätt att fälla 3000 träd eller 4500 timmer. Kapaciteten i sågverket var dock mycket större eftersom det var nyligen utbyggt.

Detta timmer kunde man köpa av bönderna, som hade samma rätt att avverka timmer på kronoskogarna mot samma avgift som sågverken. Dickson's visste att man kunde ta ut mycket mer ur skogarna än vad man gjorde och arbetade hårt för att få tillstånd för att bygga ut sågen och avverka mer timmer. Men reglerna sa att oavsett om man var beredd att betala mer skatt och stubbören för den ökade produktionen eller ej, så fick man inte överstiga sin tilldelning. På detta sett uppstod en konflikt mellan å ena sidan lagstiftningen och å den andra resurstillgång och efterfrågan på marknaden.

Olagliga avverkningar ledde till åtal

Under vintrarna 1842 och 1843 avverkades en hel del timmer på kronoskogarna utefter Ume- och Vindelälvarna. Bönderna utmed älvdalarna åtog sig att leverera timmer till Baggböle sågverksägare. En liten del högs på böndernas egna marker, medan den största delen höggs på andra sidan av kronans rågångar. Detta gick klart att bevisa. Sågverksägarna ansåg att det var en fråga mellan huggarna och kronan. Att bönderna inte kunde hålla reda på var rågångarna gick var ju inte sågverksägarnas fel. Detta trodde dock inte kronans representanter på som menade att ifall det inte funnit någon köpare, skulle det inte heller ha blivit någon åverkan. De försökte därför leda i bevis att det var sågverksägarna som anstiftat de olagliga avverkningarna.

Under 1841 och 1842 organiserades verksamheten i Baggböle och CW Bergström i Brännland och Johan Svedmark i Baggböle tillträdde sina tjänster som inspektörer. Och man undrade ifall dessa herrar inte fått tydliga order om hur virket skulle anskaffas, och sedan själva fört dessa vidare.

I Lycksele- och Degerfors-tingslag pågick rättegångar parallellt och fördes i flera turer. Länsman Bjuhr från Skellefteå förde kronans talan mot sågverksägarna och inspektor Svedmark. Landsfiskal Henrik Fought uppträdde vid det första tingssammanträdet, och han ville åtala en del av de bönder som Bjuhr åberopade som vittnen, för stöld av kronotimmer. Detta gjorde att länsman Bjuhr förlorade en massa vittnen eftersom att Fought stämt dem, och de kunde inte då avkrävas vittnesmål i den aktuella saken. Vad de sa under vittnesed i Bjuhr's mål skulle kunna användas emot dem i Fought's mål. Denna strategi, då kronans tjänstemän lägger krokben för varandra är svår att förstå. Denna jävsfråga löste sig alltefter tiden gick, eftersom åverkansbrotten (avverkning av kronotimmer) avskrevs efter två år.

Vid tingsdagar i januari och mars 1846 kunde målen fullföljas. Hälften av allt stöldgods (minst 13 100 timmer), kom från Degerfors socken, och var femte bondehushåll deltog i åverkan. Sågverksägarna dömdes till skadestånd, 17 525 riksdaler. Efter överklaganden fastställdes domen slutgiltigt av högsta domstolen år 1849 med rätt för sågverksägarna att värja sig fri genom edgång. Att avlägga värjemålseden, innebar att den anklagade kunde svära sig fri genom att lägga sin hand på bibeln och sätta sin själs salighet i pant.

Sågverksägare och brukspatron James Dickson Jr ställdes inför rätta i tinget i Lyckseles 15 juni 1850, och i Degerfors den 17 juni samma år. Kronan ansåg att han skulle ta ansvaret för att minst 13 100 timmer skulle ha stulits på kronans mark under vintrarna 1842-43. Brukspatronen svor sig då fri med hjälp av värjemålseden.

Fäderneslandets krönikör, skildrar det hela på ungefär detta sätt i en artikel den 22 januari 1868 enligt följande:

På den vackra sommarsöndagen infann sig vid tingstället en mängd allmoge, till och med från aflägsna. Brukspatronen anlände verkligen, och i hans vagn äfven domaren.

En rysning genomgick den församlade menigheten, och när Dickson lämnade sitt ekipage, såg man gamla och unga kvinnor knäfalla omkring honom samt med tårfyllda ögon framställa sina böner till honom att afstå från edgången men hvad heder, rättskänsla och samvete icke försmädde åstadkomma, det försmädde ej heller oskyldiga, godhjärtade naturmänniskors rörande varningar.

Den tilltalade hade redan uppnått förhårdelsens ståndpunkt och - begick eden.

Under de hemiska ögonblicken för denna handling rådde dödstystnad i tingssalen, och vid dess slut genombäfvades rummet af en enda djup suck ur alla närvarandes bröst - en suck, vältaligare än alla världens domslut. (Balgård 1980).

Lagstiftningen ändrades i Norrland som följd av rättegången

Under denna tid fanns som tidigare nämnts en olöslig konflikt mellan lagstiftningen å den ena sidan och resurstillgången och marknadens efterfrågan å den andra. Rättegången som skedde år 1850 visar på detta på alla sätt.

För det första gjorde den kronan till åtlöje, den kunde ju inte hävda sina anspråk. En köpare av timmer fanns vid Umeälven så länge Dickson gick fri, och kronan hade inte resurser att kontrollera detta honom. För det andra gjorde lagen Dickson inte bara till överavverkare av timmer, utan också till tjuv, eftersom han inte kunde betala timret. Välvilligare kan man säga att han var en hälare, som tog hand om timret som bönderna stulit. För det tredje gjordes bönderna till tjuvar, när kronan försökte att driva igenom sina anspråk på uteslutande äganderätt, när bönderna högg virke på marker som de tidigare mer eller mindre betraktat som allmänna (dvs fria till eget och andras bruk).

De nya och gamla rättsbegreppen stred så starkt mot varandra, att kronan inte kom någonstans på kort sikt. Man ansåg att en lag som gör både bönder och sågverksägare till förbrytare utan att de själva anser sig vara det, är inte effektiv. Följden av nederlaget i Baggböle-målet, blev att skogslagstiftningen inte kunde tillämpas i övre Norrland. Myndigheterna fick snällt avvakta tills avvittringen genomfördes och kronan kunde bygga upp en egen förvaltning.

De olagliga avverkningarna fortsätter

Över hela Norrland fortsatte de olagliga avverkningarna. I Västerbottenslän beslagtogs de flesta år under 1850- och 1860-talen 30 000-50 000 st olovligt avverkade timmer. Och detta var ca två tredjedelar av hela den tillåtna stockfångsten på ca 60 000 träd.

Ute i skogen fördes en hård kamp: virket stoppades in under isen för att det inte skulle gå att identifieras, beslagsstämplarna högs bort, timmerbommar med beslagsvirke öppnades. Vid Umeälven fördes striden framför allt vid domstolarna. Under vintern 1866-67 gjordes den mycket stora beslag av baggböletimmer, vilket ledde till den andra stora baggbölerättegången. Man kan säga att utgångspunkterna i stort sett var lika i de båda rättegångarna, men vid den senare rättegången stod kronan mycket starkare och kunde denna gång hävda det nya, liberala äganderättsbegreppet om uteslutande äganderätt.

1860-talets präktigaste skandal

År 1867 skakas Norrland av en präktig skandal (Balgård 1980). Först ut om nyheten var Umebladet, som den 26 juli publicerar delar av en rapport som överjägmästaren Gustaf Erik Lind några veckor tidigare lämnat till länsstyrelsen. Linds uppgift hade varit att under vintern och våren bevaka Kronans timmer inom 7:de reviret, Lycksele norra. Uppdraget hade misslyckats helt. Överallt flöt timmer bort, bl a hade en bom med 117 stockar i Lycksele brutits upp.

Djupskolavan i Lycksele, natten mellan den 11 och 12 juli 1867

Den 11 juli 1867 jobbade 20 storälvflottare på beting. Enligt uppgörelse med Baggböles flottchef Jonas Ström och Sandviks flottchef Olof Johan Johansson, skulle de den dagen hinna till Hälleforsen, strax söder om Lycksele kyrkplats. De gjorde kväll när de kom fram i 16-tiden, och flottarna spred till sina olika nattkvarter.

Vid denna tidpunkt låg Kronans timmer i Djupskolavan, eller rättare sagt 117 timmer. Vid Djupskolavan låg Markzins gästgivaregård, som blev ett slags högkvarter för flottarstyrkan under dygnet i Lycksele. Befälen Ström och Johansson och hans assistent Vidstrand hade tagit logi i huvudbyggnaden. Flottarna, 6 män, sov i foderladan på gårdsplanen, bara tio meter från stranden.

Överjägmästare Gustaf Erik Lind och kronojägmästarna hade bott hos Markzin veckan innan, medan de under 3-4 dagar arbetade med beslagen och inroendet av timret i avan. Även Ström hade bott där tidigare i veckan. Han hade t o m stått på bron och betraktat bogseringen under

dagen den 6 juli när han varit på tillfälligt besök i samhället. Veterinär Bergström, som bodde fast hos Markinz, kunde berätta att Ström fört saken på tal med honom.

Lind upplöste sitt arbetslag den 8 juli - tre dagar innan Baggböles manskap intog Lycksele, och gav då jägarna order att "efterse och undersöka andra platser". Han för sedan hem till Umeå för att rapportera. På detta sätt fanns alltså inga kronojägare kvar på platsen - därmed heller ingen bevakning på timret.

Ett båtlag fritog detta mellan klockan 12 och 4 på morgonen den 12 juli. Markinz tjänstefolk befann sig närmast intill. I bryggstugan där de sov, hade både pigan Anna Kajsa Sjögren och drängen Per Olof Eriksson, genom ett fönster kunnat betrakta flottarnas göranden. De hade vaknat av allt buller. Pigan hade också sett Ström tala med karlarna, men eftersom han varit inomhus, hade hon förstås inte hört några ord uttalas. Även fru Markinz hade vaknat, hon drog upp rullgardinen klockan 3 på morgonen och såg ett båtlag på avan. Fru Eure'n, innehavaren av nya gästgivaregården hade gjort samma iakttagelser, men var dock närsynt och kunde inte säga helt säkert. Morgonljuset var inte tillräckligt för att man skulle kunna identifiera några ansikten, men pigan Sjögren hävdade bestämt att männen hörde till Baggböles flottarfolk, därför att deras klädsel var utmärkande, och inte bars av några män från trakten. Hon var även säker på att förövarna fanns bland de 6 som sovit i foderladan. På natten hade hon stigit upp för att släppa in dem, och då hade en av dem haft blöta skor. Så småningom hade Ström kommit in och sagt till flottkarlarna att inte lämna något timmer kvar efter stränderna.

De sex flottarna i foderladan förhöordes även de, och de uppgav alla att de sovit tätt ihop i en rad, men ville inte utesluta att någon av dem hade stigit upp över natten utan att de andra skulle vaknat. De misstänkte varandra. Man kan klart se av vittnesmålen att bl a flottchef Ström är skyldig.

Domen i Djupskolavanmålet

Ström nekade in i det sista, och indiciebevisningen räckte inte för fällande dom. Han ålades därför han att "genom värjemålsed leda åtalet ifrån sig". Johansson blev frikänd. Kronan hade ett ersättningsanspråk för de stulna 117 stockarna a' en riksdaler styck, detta togs tillbaka i sista stund före utslaget.

Ström infann sig enligt kallelse till lagtima tinget i Lycksele den 13 januari 1873. Domstolsprotokollet vittnar om att "Ström fick med tu finger å den heliga skrift föreskrifna eden gå" (Balgård 1980).

Jonas Ström flottade timmer åt Baggböle fram till 1888, då han gick i pension (Balgård 1980).

Hade Kronan en räv bakom örat?

Ingenting kan bevisas, men man kan alltid spekulera i detta. Det finns en möjlighet att kronojägarna gillrat en fälla. Stockarna var kanske utlagd som en agn för storgäddan. Och Baggböle-flottarna högg, och de hade lika gärna kunnat låta bli, 117 stockar är ju ingenting.

Antalet, 117 stockar som Lind lämnade obevakade, kan ses mer som en symbolisk fångst, än som resultatet av en hel veckas arbete. Beslagsstämplingen skedde demonstrativt framför ögonen på Ström, och jägarna for oförklarligt därifrån när beslagsmängden var anskaffad. Timret låg dessutom mitt bland boningshusen, man visste alltså att man garanterat skulle kunna få vittnen i fall timret skulle bli stulet. Man kan ju också fundera huruvida man kunde lämna timmer obevakat när man annars högljutt klagade över bristen på övervakning på andra ställen.

Resultatet av rättegången

Slut på baggböleriet vid Umeälven efter den andra rättegången

Grosshandlarfirman James Dickson & CO i Göteborg var de utpekade för detta brott. Oscar Dickson försöker försvara sig inför offentligheten och hävdar att bolaget är orättvist utpekad, och menar att Baggböle orättmätigt får klä skott för allmogens sedan länge etablerade vana att hugga timmer till försäljning på alldeles egen hand, och säger vidare att bolagen inte kan kontrollera denna handel. Han hävdar även att oskicket är äldre än Dicksons rörelse och "de äldre rättegångarna som väckts emot Dicksönerne för delaktighet uti åverkan, hafva icke emot dem blivit bindande", eller modernare, ingenting har kunnats bevisas!

Statsmakten har nu på ett helt annat sätt än tidigare inriktat sig på att söka bevisning och instämna uppdagande fall till rättegångar, och så även i detta fall. Även Oscar Dickson inser detta, röjer upp bland arbetsformerna inom bolagen och avskedar bl a sin högst betrodde

förvaltaren på sågverket, Ludvig Nelzon, som förestått verksamheten i drygt 20 år. Han har insett allvaret, att låt-gå-systemets tid är borta. Oscar Dickson upplever måttet rågat i fråga om offentlig uppmärksamhet, och offentligen förbjuder sina anställda att alls ta någon alls befattning med åverkat timmer.

Vid Umeälven upphörde baggböleriet i stort sett efter den andra rättegången. I Skellefteåälven fortsatte det ännu något år och ännu något längre i Piteälven (Gaunitz 1980).

Källförteckning

- Gaunitz, S. (1980). Baggböleriet - om konsten att avverka norrlandsskogarna utan att bryta för mycket mot lagen. Västerbotten nr 1 1980, s. 2-14.
- Balgård, G. (1980). Ödemarken, som ensam bevittnat dåden, är stum. Västerbotten nr 1 1980, s.15-40.
- Balgård, G. (1980). De 117 stockarna i Djupskolavan. Västerbotten nr 1 1980, s. 41-59.
- Gaunitz, S. (1977). Sågverksindustrins roll för Norrländsk tillväxt under 1800-talet. I: Samhällsforskning kring historiska problem, s. 81-95. UTAB. Umeå.
- Björklund, J. (1977). Ekonomisk-historisk forskning om Norrland. I: Samhällsforskning kring historiska problem, s. 9-17. UTAB. Umeå.
- Gaunitz, S. (1992). Baggböleriet i internationellt perspektiv. I: (Björklund, Östlund red.). Norrländsk skogshistoria, Människan skogen och industrin, s 69-76.
- Kardell, L. (1993). Gillhovskälen - ett jämtländskt avradsland och dess historia. Institutionen för skoglig landskapsvård, rapport 55, 1993. Uppsala.
- Kardell, L. (1991). En skogshistorisk skiss. I: Lima och Transtrand. Ur två socknars historia.3, s. 103-182. Malungs Boktryckeri AB, Malung.